

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι...

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Μουσείο του Μαραθώνα

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι...

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Μουσείο του Μαραθώνα

Αθήνα, 2010

Γενική επιμέλεια: Στέλλα Χρυσουλάκη, αρχαιολόγος

Επιμέλεια κειμένων: Εύη Πίνη, αρχαιολόγος

Κείμενα: Νικήτας Γεωργιόπουλος, αρχαιολόγος

Πέλλη Φωτιάδη, αρχαιολόγος

Μαρία Τσιριμώνα, μουσειολόγος

Διορθώσεις κειμένων: Αλεξάνδρα Σέλελη, αρχαιολόγος

Ηλεκτρονική - καλλιτεχνική επιμέλεια, σχεδιασμός χαρτών: Σπήλιος Πίστας, γραφίστας

Ευχαριστούμε θερμά:

την Α΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

την Ζ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

την Ι΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

το Μουσείο Ακρόπολης

το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

το Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου

το Νομισματικό Μουσείο

το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών

και την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

για την άδεια δημοσίευσης φωτογραφικού υλικού.

ISBN: 978-960-214-939-3

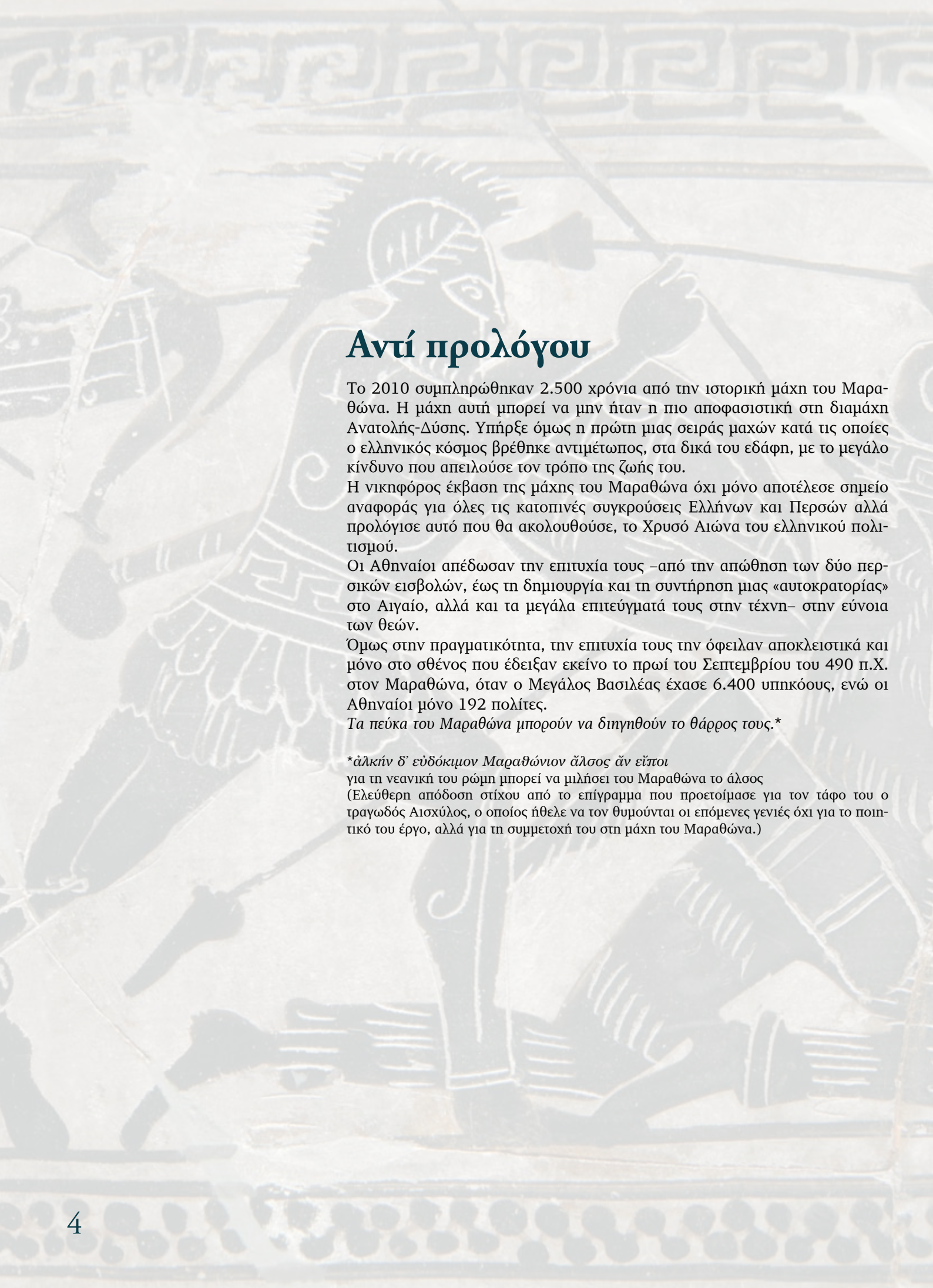
Copyright © 2010 ΥΠ.ΠΟ.Τ., Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Περιεχόμενα

Αντί προλόγου	4
Προς τους εκπαιδευτικούς.....	5
Στον κάμπο με τα μάραθα.....	6
Οι μαρτυρίες και τα τεκμήρια	7
Οι δύο κόσμοι.....	8
Η μάχη.....	10
Ζωγραφίζοντας τη μάχη του Μαραθώνα	12
«Χαίρετε, νικῶμεν...»	14
Η επόμενη μέρα	16
Η μυθολογία της μάχης	18
Τιμώντας τους θεούς	20
Ο απόηχος της μάχης.....	22
Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα	24
Η περιήγηση συνεχίζεται... ..	30
Προέλευση εικόνων.....	31
Βιβλιογραφία.....	32

Αντί προλόγου

Το 2010 συμπληρώθηκαν 2.500 χρόνια από την ιστορική μάχη του Μαραθώνα. Η μάχη αυτή μπορεί να μην ήταν η πιο αποφασιστική στη διαμάχη Ανατολής-Δύσης. Υπήρξε όμως η πρώτη μιας σειράς μαχών κατά τις οποίες ο ελληνικός κόσμος βρέθηκε αντιμέτωπος, στα δικά του εδάφη, με το μεγάλο κίνδυνο που απειλούσε τον τρόπο της ζωής του.

Η νικηφόρος έκβαση της μάχης του Μαραθώνα όχι μόνο αποτέλεσε σημείο αναφοράς για όλες τις κατοπινές συγκρούσεις Ελλήνων και Περσών αλλά προλόγισε αυτό που θα ακολουθούσε, το Χρυσό Αιώνα του ελληνικού πολιτισμού.

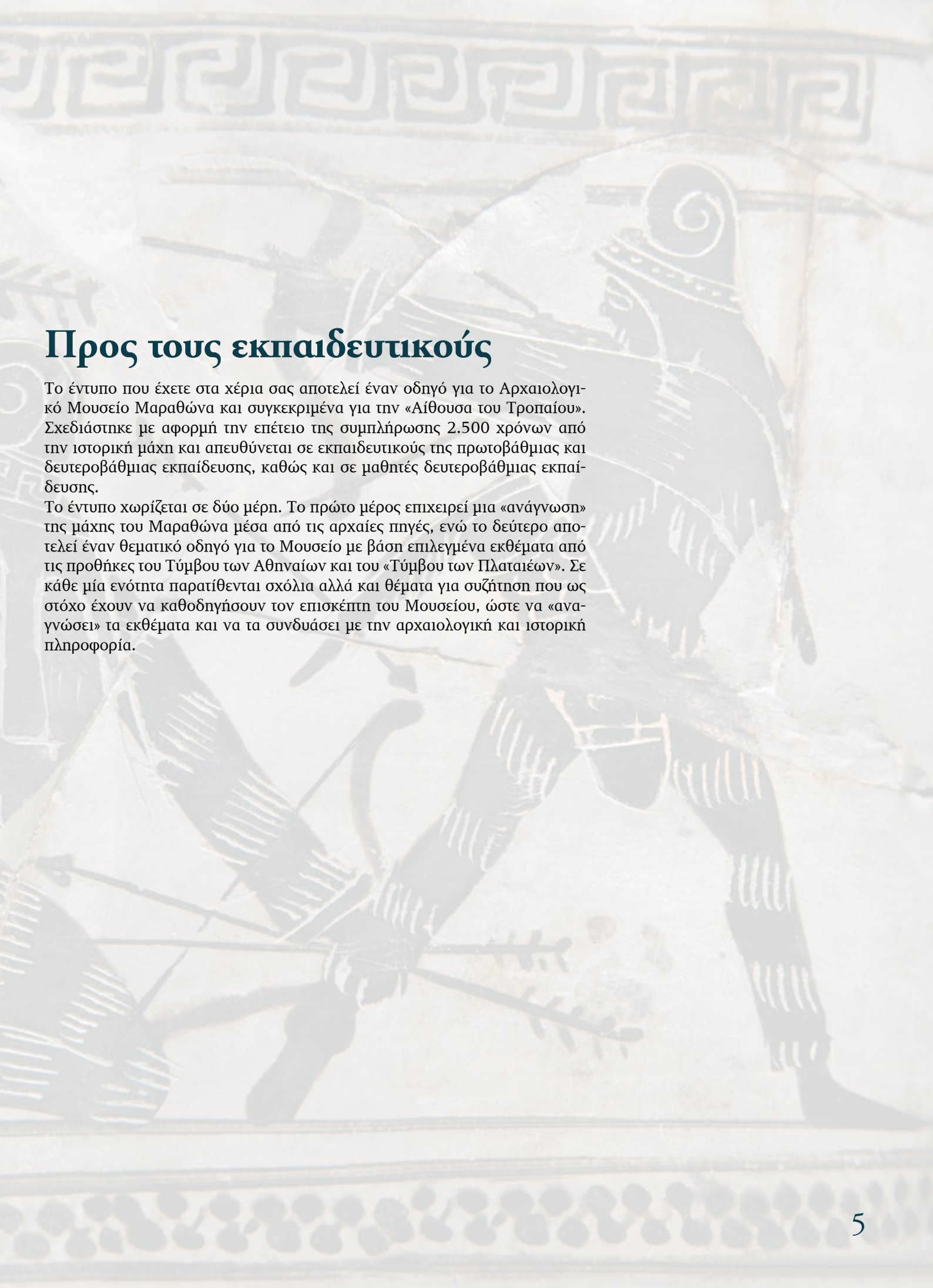
Οι Αθηναίοι απέδωσαν την επιτυχία τους –από την απώθηση των δύο περσικών εισβολών, έως τη δημιουργία και τη συντήρηση μιας «αυτοκρατορίας» στο Αιγαίο, αλλά και τα μεγάλα επιτεύγματά τους στην τέχνη– στην εύνοια των θεών.

Όμως στην πραγματικότητα, την επιτυχία τους την όφειλαν αποκλειστικά και μόνο στο σθένος που έδειξαν εκείνο το πρωί του Σεπτεμβρίου του 490 π.Χ. στον Μαραθώνα, όταν ο Μεγάλος Βασιλέας έχασε 6.400 υπηκόους, ενώ οι Αθηναίοι μόνο 192 πολίτες.

*Τα πεύκα του Μαραθώνα μπορούν να διηγηθούν το θάρρος τους.**

**ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθώνιον ἄλσος ἂν εἴποι*

για τη νεανική του ρώμη μπορεί να μιλήσει του Μαραθώνα το ἄλσος (Ελεύθερη απόδοση στίχου από το ἐπίγραμμα που προετοίμασε για τον τάφο του ο τραγῳδός Αισχύλος, ο οποίος ήθελε να τον θυμούνται οι επόμενες γενιές όχι για το ποιητικό του ἔργο, αλλά για τη συμμετοχή του στη μάχη του Μαραθώνα.)

Προς τους εκπαιδευτικούς

Το έντυπο που έχετε στα χέρια σας αποτελεί έναν οδηγό για το Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα και συγκεκριμένα για την «Αίθουσα του Τροπαίου». Σχεδιάστηκε με αφορμή την επέτειο της συμπλήρωσης 2.500 χρόνων από την ιστορική μάχη και απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και σε μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Το έντυπο χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος επιχειρεί μια «ανάγνωση» της μάχης του Μαραθώνα μέσα από τις αρχαίες πηγές, ενώ το δεύτερο αποτελεί έναν θεματικό οδηγό για το Μουσείο με βάση επιλεγμένα εκθέματα από τις προθήκες του Τύμβου των Αθηναίων και του «Τύμβου των Πλαταιέων». Σε κάθε μία ενότητα παρατίθενται σχόλια αλλά και θέματα για συζήτηση που ως στόχο έχουν να καθοδηγήσουν τον επισκέπτη του Μουσείου, ώστε να «αναγνώσει» τα εκθέματα και να τα συνδυάσει με την αρχαιολογική και ιστορική πληροφορία.

Στον κάμπο με τα μάραθα...

Σε μια μικρή αλλά εύφορη παραθαλάσσια πεδιάδα στη βορειοανατολική άκρη της Αττικής, αντίκρυ στην Εύβοια, διαδραματίστηκε στις αρχές του φθινοπώρου του 490 π.Χ. μια μεγάλη μάχη. Η μάχη του Μαραθώνα υπήρξε η πρώτη μιας σειράς μαχών που έδωσαν οι ελληνικές πόλεις για να υπερασπιστούν τα εδάφη τους απέναντι στην περσική εισβολή.

Α.
Πεδίο της μάχης

Β.
Στρατόπεδο
των Ελλήνων

Γ.
Στρατόπεδο
των Περσών

Δ.
Τρόπαιο

Ε.
Τύμβος Αθηναίων

ΣΤ.
«Τύμβος Πλαταιέων»

Οι μαρτυρίες και τα τεκμήρια

Για το ιστορικό γεγονός και τους πρωταγωνιστές του –Έλληνες και Πέρσες– υπάρχουν πολλές πληροφορίες στα κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Η σημαντικότερη και πιο αυθεντική πηγή είναι ο ιστορικός Ηρόδοτος, ο οποίος, λίγες δεκαετίες μόνο μετά, άρχισε να γράφει την ιστορία των περσικών πολέμων «για να διατηρηθούν ανεξίτηλα στη μνήμη των ανθρώπων αυτά τα γεγονότα και για να εξηγήσει (στους αναγνώστες του) πώς έφθασαν στη σύγκρουση οι Έλληνες με τους λαούς της Ασίας».

Ο μεγάλος τραγικός ποιητής Αισχύλος, μαραθωνομάχος και ο ίδιος, το 472 π.Χ. συγκλόνισε με την τραγωδία του *Πέρσαι* τους Αθηναίους, παρουσιάζοντας επί σκηνής τα γεγονότα από την πλευρά των ηττημένων Περσών.

Ο Πausanίας, που το 2ο αιώνα μ.Χ. περιηγήθηκε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, κατέγραψε ό,τι είδε στον Μαραθώνα σχετικά με την ανάμνηση της μάχης.

Εκτός από τις αρχαίες γραπτές πηγές, πολύ σημαντικές πληροφορίες αντλούμε από το αρχαιολογικό υλικό. Σε αυτό συγκαταλέγονται ευρήματα που σχετίζονται άμεσα με τη μάχη και προέρχονται από τις ανασκαφές στον Μαραθώνα, αλλά και σπουδαία έργα τέχνης που βρέθηκαν σε ανασκαφές ανά την Ελλάδα και αποκαλύπτουν τις αλλαγές που επέφερε ο απόηχος της μάχης στη συνείδηση των νικητών. Συνείδηση που οδήγησε την Αθήνα να καταλάβει κυρίαρχη θέση μέσα στον αρχαίο κόσμο σχεδόν αμέσως μετά την ιστορική της νίκη.

Οι δύο κόσμοι

Πέρσες

Στα τέλη της αρχαϊκής εποχής (7ος-6ος αιώνας π.Χ.), οι Πέρσες είχαν ιδρύσει μια αυτοκρατορία, η οποία εκτεινόταν σε μια τεράστια έκταση, περιλαμβάνοντας όλη την περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως Εγγύς και Μέση Ανατολή, καθώς επίσης τμήματα των Βαλκανίων και της Αφρικής. Η αχανής αυτή έκταση ήταν χωρισμένη σε επαρχίες, τις σατραπείες, και εκεί ζούσαν ως υπήκοοι πολλοί και διαφορετικοί λαοί υπό την ηγεμονία του Μεγάλου Βασιλέα. Ο Μεγάλος Βασιλέας είχε στη διάθεσή του έναν πολυάριθμο και αξιόμαχο στρατό που αποτελούνταν από τάγματα ιππικού και πεζικού. Ήταν πολυεθνικός, αφού σε αυτόν υπηρετούσαν άνδρες από όλες τις σατραπείες, και είχε τη φήμη του αήττητου.

Η περσική αυτοκρατορία έφτασε στο αποκορύφωμα της δύναμής της στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. Την εποχή αυτή το θρόνο κατείχε ο Δαρείος, γιος του Υστάσπης, ευγενής από τη μεγάλη οικογένεια των Αχαιμενιδών. Αυτή την περίοδο ήρθαν σε σύγκρουση οι Πέρσες με τους Έλληνες που ζούσαν στα δυτικά σύνορα της αυτοκρατορίας.

Έλληνες

Την ίδια εποχή, ο ελλαδικός χώρος ήταν κατακερματισμένος σε μικρές πόλεις-κράτη, οι οποίες πολύ συχνά έρχονταν σε πόλεμο μεταξύ τους. Οι πολεμικές συγκρούσεις, παρά τα όποια αρνητικά αποτελέσματα για τις πόλεις, κρατούσαν τους οπλίτες σε διαρκή πολεμική ετοιμότητα. Οι Έλληνες, ήδη από τον 7ο αιώνα π.Χ., είχαν υιοθετήσει έναν νέο τρόπο μάχης με τη **φάλαγγα** των οπλιτών. Αυτή η πολεμική τακτική πρέπει να ήταν αποτέλεσμα των πολιτειακών αλλαγών που έγιναν την περίοδο αυτή σε πολλές πόλεις-κράτη, περιορίζοντας τη δύναμη των αριστοκρατών και φέρνοντας στο προσκήνιο τη μεσαία τάξη των αγροτών. Αυτοί οι οπλίτες-πολίτες ήταν που παρατάχθηκαν το 490 π.Χ. στον Μαραθώνα απέναντι στον πολυάριθμο περσικό στρατό και ματαίωσαν τα σχέδια του Δαρείου.

«Κύριε, μην ξεχνάς τους Αθηναίους»

Αφορμή για την επίθεση των Περσών εναντίον της Ελλάδας ήταν η βοήθεια που προσέφεραν οι Αθηναίοι και οι Ερετρίεις στους επαναστατημένους **Ιωνες**. Όταν έληξε άδοξα η ιωνική επανάσταση και αποκαταστάθηκε η κυριαρχία του Μεγάλου Βασιλέα στα μικρασιατικά παράλια, ο Δαρείος στράφηκε εναντίον της Αθήνας και της Ερέτριας, για να τις τιμωρήσει που είχαν αψηφήσει τη δύναμή του.

[...] Ο Δαρείος μαθαίνοντας για την κατάληψη και πυρπόληση των Σάρδεων από τους Αθηναίους και τους Ιωνες [...] ρώτησε να μάθει ποιοι ήταν αυτοί οι Αθηναίοι. Όταν του είπαν, ζήτησε να του δώσουν το τόξο του. Το πήρε, έριξε ένα βέλος στον αέρα και είπε: «Ω Δία, αξιώσέ με να τιμωρήσω τους Αθηναίους». Έπειτα διέταξε έναν υπηρέτη να του επαναλαμβάνει τρεις φορές την ημέρα, όποτε καθόταν στο τραπέζι, «Κύριε, μην ξεχνάς τους Αθηναίους».

Ηρόδοτος 5, 105 (ελεύθερη απόδοση)

Εικ. 1. Πέρσης τοξότης. Παράσταση από κύλικα. Χρονολογείται γύρω στο 510 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

Εικ. 2. Δύο φάλαγγες οπλιτών συγκρούονται υπό τους ήχους της μουσικής που παίζει ένας αυλητής. Παράσταση από όλπη που χρονολογείται γύρω στο 640-630 π.Χ. Ρώμη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Villa Giulia.

Εικ. 3. Χάρτης όπου σημειώνονται τα όρια της περσικής αυτοκρατορίας την εποχή της μάχης του Μαραθώνα.

Σχόλια

φάλαγγα: σχηματισμός του στρατού στο πεδίο της μάχης, με πυκνή παράταξη οπλιτών. Οι οπλίτες κρατούσαν ασπίδες με τέτοιο τρόπο ώστε η ασπίδα του ενός να προστατεύει το δεξί μέρος του συντρόφου που στεκόταν δίπλα του.

Ίωνες: ελληνικοί πληθυσμοί που ζούσαν στο Αιγαίο και τη Μικρά Ασία, στην περιοχή που ονομαζόταν Ιωνία.

κύλικα: αγγείο με το οποίο οι αρχαίοι Έλληνες έπιναν κρασί.

όληνη: είδος οινοχόης (κανάτας) για το κρασί.

Θέματα για συζήτηση

- Παρατηρήστε το χάρτη. Ποιες σημερινές χώρες εντοπίζετε μέσα στα εδάφη της περσικής αυτοκρατορίας;
- Οι Πέρσες ονομάζουν ακόμα και σήμερα τους Έλληνες Ύναν (Ίωνες), από το όνομα των πρώτων ελληνικών πληθυσμών που ήρθαν σε επαφή μαζί τους στη Μικρά Ασία. Ποιοι άλλοι λαοί αποκαλούν σήμερα τους Έλληνες Ύναν;
- Αντίστοιχα, η ονομασία Περσία που χρησιμοποιείται ακόμη στα ελληνικά προέρχεται από τη λέξη Πάρσα –Περσίς στα αρχαία ελληνικά– που ήταν η ονομασία μιας επαρχίας της περσικής αυτοκρατορίας. Με ποιο όνομα είναι γνωστή διεθνώς αυτή η χώρα;

Η μάχη

Οι Πέρσες στο Αιγαίο

Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο περσικός στρατός με στρατηγούς τον Δάτη και τον Αρταφέρνη διέσχισε το Αιγαίο με 600 πλοία. Πρώτος τους στόχος, τα νησιά των Κυκλάδων. Ακολούθησαν η Κάρυστος και η Ερέτρια.

Στο πεδίο της μάχης

Μετά την Ερέτρια, οι Πέρσες αποβιβάστηκαν στον Μαραθώνα με 20.000-25.000 άνδρες. Μαζί τους ήταν και ο πρώην τύραννος της Αθήνας, ο Ιππίας. Ο ελληνικός στρατός αποτελούνταν από 9.000 Αθηναίους και 1.000 Πλαταιείς. Οι δύο στρατοί έμειναν άπραγοι, στρατοπεδευμένοι στον Μαραθώνα, για μία εβδομάδα περίπου.

Εικ. 4. Μονομαχία Αθηναίου και Πέρση. Παράσταση από ερυθρόμορφη κύλικα. Χρονολογείται γύρω στο 480 π.Χ. Εδιμβούργο, Βασιλικό Μουσείο Σκωτίας.

Ήταν οι πρώτοι Έλληνες που επιτέθηκαν τρέχοντας και οι πρώτοι που αντίκρισαν χωρίς φόβο την περσική ενδυμασία και τους άνδρες που τη φορούσαν. Έως τότε όλοι οι Έλληνες ένιωθαν φόβο όταν άκουγαν το όνομα Πέρσης.

Ηρόδοτος 6, 112 (ελεύθερη απόδοση)

Πέρσης τοξότης

- 1 **τιάρα:** μαλακός σκούφος για την προστασία του κεφαλιού.
- 2 **θώρακας:** ήταν σιδερένιος, φολιδωτός.
- 3 **χιτώνας:** ήταν κεντημένος, με μακριά προστατευτικά μανίκια.
- 4 **φαρέτρα:** θήκη για τα βέλη κρεμασμένη στην πλάτη.
- 5 **τόξο:** βασικό όπλο των Περσών. Συνήθως χρησιμοποιούσαν καλαμένια βέλη.
- 6 **αναξυρίδες:** μακρύ εφαρμοστό παντελόνι που φορούσαν οι Πέρσες πολεμιστές.

Αθηναίος οπλίτης

- 7 **μεταλλικό κράνος με λοφίο (7a) και παραγναθίδες (7b)** για την προστασία του προσώπου. Εδώ φαίνονται ανασπικωμένες.
- 8 **μάχαιρα:** τύπος σπαθιού με μία κόψη.
- 9 **θώρακας:** ελαφρύς, από λινό ύφασμα και προστατευτικές λωρίδες δέρματος.
- 10 **πτέρυγες:** σειρά από μεταλλικές ή δερμάτινες λωρίδες με μεταλλική επένδυση.
- 11 **στρατιωτικός χιτώνας:** κοντό, ελαφρύ ρούχο, που επέτρεπε την ελευθερία των κινήσεων.
- 12 **κολεόν:** θήκη κρεμασμένη στον ώμο για το ξίφος των πολεμιστών.
- 13 **ασπίδα ή «όπλον»:** στρογγυλή, ξύλινη, καλυμμένη με ορείχαλκο.
- 14 **επίσημα:** σύμβολο ζωγραφισμένο πάνω στην ασπίδα. Ο κάθε πολεμιστής μπορούσε να έχει διαφορετικό επίσημα στην ασπίδα του. Εδώ ως επίσημα βλέπουμε τον Πήγασο.
- 15 **περικνημίδες:** για την προστασία των ποδιών από τα βέλη.

Η εξέλιξη της μάχης

Ο Μιλτιάδης, αναπτύσσοντας την αθηναϊκή φάλαγγα ώστε να έχει το ίδιο μήκος με την περσική παράταξη, αναγκαστικά αποδυνάμωσε το κέντρο. Στο δεξί άκρο της φάλαγγας επικεφαλής τέθηκε ο **πολέμαρχος** Καλλίμαχος, ενώ το αριστερό κατέλαβαν οι Πλαταιείς. Οι Αθηναίοι ξεκίνησαν να καλύψουν τα 1.500 περίπου μέτρα που τους χώριζαν από τους εχθρούς βαδίζοντας υπό τον ήχο του αυλού. Όταν πλησίασαν τόσο ώστε να κινδυνεύουν από τα περσικά βέλη, άρχισαν να τρέχουν για να ελαχιστοποιήσουν τις απώλειες και έπεσαν με φόρα πάνω στους εχθρούς.

Υπό την πίεση του ισχυρού περσικού κέντρου, το κεντρικό τμήμα της φάλαγγας υποχώρησε. Οι δύο ελληνικές πτέρυγες κατάφεραν να απωθήσουν τους αντιπάλους τους.

Τα δύο άκρα της φάλαγγας ενώθηκαν και γύρισαν να βοηθήσουν το αθηναϊκό κέντρο. Το ισχυρό περσικό κέντρο βρέθηκε μεταξύ δύο πυρών και κατέρρευσε. Άρχισε άτακτη υποχώρηση των Περσών. Οι Αθηναίοι τούς καταδίωξαν μέχρι την παραλία, όπου η μάχη εξελίχθηκε σε σφαγή. Οι Πέρσες αγωνίζονταν να μπουν στα πλοία και οι Αθηναίοι προσπαθούσαν να τους εμποδίσουν.

Σχόλια

φολιδωτός: που θυμίζει τις φολίδες στο δέρμα των ερπετών.

πολέμαρχος: αξιωματούχος της Αθήνας. Την εποχή της μάχης του Μαραθώνα ήταν ο γενικός αρχηγός του στρατού.

Θέματα για συζήτηση

Η πλήρης πανοπλία ενός οπλίτη την εποχή των ελληνοπερσικών πολέμων υπολογίζεται ότι ζύγιζε σχεδόν 30 κιλά. Η ασπίδα (7-8 κιλά) καταπονούσε το χέρι του οπλίτη. Το κράνος (2,5 κιλά) δυσκόλευε την όραση και την ακοή του. Ο μεταλλικός θώρακας ζύγιζε 15-18 κιλά.

- Με δεδομένο ότι οι μάχες δίδονταν καλοκαίρι, πώς σας φαίνονται οι συνθήκες κάτω από τις οποίες μάχονταν οι αρχαίοι Έλληνες;
- Τι έχει αλλάξει σήμερα στον εξοπλισμό των στρατιωτών και στον τρόπο της μάχης;

Ζωγραφίζοντας τη μάχη του

Εικ. 5

Στην άκρη της εικόνας παριστάνονται τα περσικά πλοία και οι Έλληνες να σκοτώνουν όσους από τους βάρβαρους τρέχουν να μπουκν σ' αυτά.

Στο κέντρο της μάχης παριστάνονται οι βάρβαροι να φεύγουν και να ωθούνται προς το έλος.

Οι καλλιτέχνες αφηγούνται τη μάχη

Η μάχη του Μαραθώνα αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλούς καλλιτέχνες στην αρχαιότητα. Στην **Ποικίλη Στοά**, ένα μεγαλόπρεπο δημόσιο κτίσμα στην **Αγορά** της Αθήνας, υπήρχε μια εντυπωσιακή ζωγραφική σύνθεση με την αναπαράσταση της μάχης, έργο των ζωγράφων Πάναινου και Μίκωνα. Ο Πausanias είδε τον πίνακα και έδωσε μια λεπτομερή περιγραφή του (Αττικά, 15, 3). Διαβάζοντας αυτό το κείμενο, ο μελετητής Καρλ Ρόμπερτ στις αρχές του 20ού αιώνα ζωγράφησε την παραπάνω σύνθεση, από την οποία μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα για το πώς θα έμοιαζε ο περίφημος πίνακας της Ποικίλης Στοάς.

Εικ. 6. Σκηνή μάχης Έλληνα οπλίτη με Πέρσες τοξότες. Από **μελανόμορφη** λήκυθο του 490-480 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Μαραθώνα

Από τους Βοιωτούς οι Πλαταιείς και όσο μέρος του στρατού ήταν από την Αττική συγκρούονται με τους βάρβαρους. Σε αυτό το σημείο τα δυο μέρη είναι ισόπαλα στη μάχη.

Παυσανίας (ελεύθερη απόδοση)

Σχόλια

Αγορά: το πολιτικό, διοικητικό και εμπορικό κέντρο της αρχαίας Αθήνας, η κεντρική πλατεία της αρχαίας πόλης.

Ποικίλη Στοά: μία από τις στοές της Αγοράς των Αθηνών. Βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της Αγοράς. Χτίστηκε μεταξύ 475-450 π.Χ. και ήταν προσφορά του Πεισιάνакτα, γαμπρού του στρατηγού Κίμωνα. Ονομαζόταν Ποικίλη γιατί ήταν διακοσμημένη με ζωγραφικούς πίνακες. Οι πίνακες απεικόνιζαν μυθικές και ιστορικές μάχες των Αθηναίων.

μελανόμορφος: ρυθμός στην αγγειογραφία όπου οι μορφές αποδίδονται με μαύρο χρώμα πάνω στον πηλό του αγγείου.

Θέματα για συζήτηση

- Παρατηρώντας προσεκτικά τον πίνακα, μπορείτε να επισημάνετε τις ιστορικές μορφές που απεικονίζονται;
- Στον πίνακα απεικονίζονται θεοί και ήρωες να παρακολουθούν τη μάχη. Μπορείτε να τους ξεχωρίσετε;
- Στη μάχη φαίνεται ότι συμμετείχε και ένας σκύλος. Γνωρίζετε ποια άλλα ζώα χρησιμοποιούσαν στην αρχαιότητα σε μάχες; Σήμερα συμβαίνει κάτι αντίστοιχο;

«Χαίρετε, νικῶμεν...»

Ο αγγελιαφόρος της νίκης...

Σύμφωνα με την παράδοση, μετά το τέλος της μάχης και το θρίαμβο των Αθηναίων, ένας αγγελιαφόρος έτρεξε στην Αθήνα για να αναγγείλει τα σπουδαία νέα. Μόλις έφτασε στην πόλη, φώναξε «Νικήσαμε...» και ξεψύχησε από την εξάντληση.

Ιστορία ή Θρύλος;

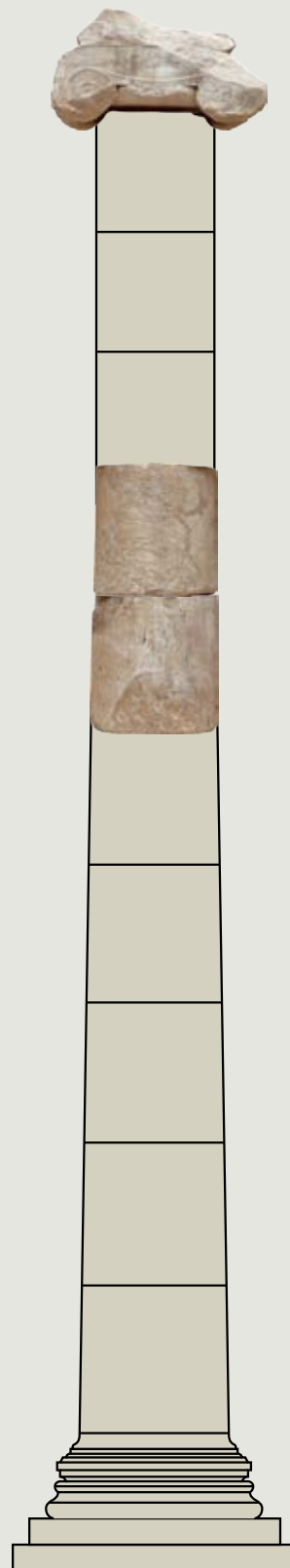
Οι αρχαίες μαρτυρίες σχετικά με τον μαραθωνοδρόμο είναι λιγοστές και όλες αρκετά μεταγενέστερες, όταν πια η μάχη του Μαραθώνα είχε πάρει μυθικές διαστάσεις. Ο πρώτος που αναφέρεται στο επεισόδιο είναι ο Ηρακλείδης ο Ποντικός, ιστορικός και περιηγητής του 4ου αιώνα π.Χ., ο οποίος ονομάζει τον μαραθωνοδρόμο **Θέροσιππο**. Ο ίδιος αναφέρει ότι άλλοι συγγραφείς τού έδιναν το πιο ταιριαστό όνομα **Ευκλέας**. Πολύ αργότερα, το 2ο αιώνα μ.Χ., ο συγγραφέας και φιλόσοφος Λουκιανός ονομάζει **Φιλιππίδη** τον αγγελιαφόρο της νίκης. Όλα αυτά τα διαφορετικά και συμβολικά ονόματα που παραδίδουν οι αρχαίες πηγές κάνουν τους σύγχρονους επιστήμονες να αμφισβητούν έντονα το γεγονός ότι κάποιος Αθηναίος, καταπονημένος ήδη από τη μάχη, έτρεξε φορώντας τα όπλα του μια τόσο μεγάλη απόσταση για να φέρει το μήνυμα της νίκης. Άλλωστε οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να ειδοποιήσουν πολύ πιο γρήγορα την πόλη στέλνοντας φωτεινά μηνύματα με μεταλλικά κάτοπτρα.

Στη σύγχρονη εποχή η ιστορία αυτή ενέπνευσε τη θέσπιση ενός ολυμπιακού αθλήματος, του Μαραθώνιου δρόμου αντοχής, όπου αθλητές τρέχουν την απόσταση των 42 χιλιομέτρων σε ανάμνηση αυτής της παράδοσης.

Εικ. 7. Αθηναϊκή επιτύμβια στήλη με παράσταση ενός γυμνού οπλίτη που τρέχει. Χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ενώ ήταν ακόμα στην πόλη οι στρατηγοί, έστειλαν κήρυκα στη Σπάρτη έναν Αθηναίο, τον Φιλιππίδη, που ήταν επαγγελματίας ημεροδρόμος.
Ηρόδοτος 6, 105 (ελεύθερη απόδοση)

Εικ. 8. Σχεδιαστική αναπαράσταση του τροπαίου με ένθετα τα μέρη που εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα.

Ένας αγγελιαφόρος στη Σπάρτη...

Ένας άλλος Αθηναίος, ο Φιλιππίδης ή Φειδιππίδης, είχε τρέξει μέχρι τη Σπάρτη να ειδοποιήσει τους Σπαρτιάτες για τον περσικό κίνδυνο και να ζητήσει τη βοήθειά τους. Ο Φειδιππίδης ξεκίνησε μόλις πληροφορήθηκαν οι Αθηναίοι την απόβαση των Περσών στον Μαραθώνα και διένυσε την απόσταση μέσα σε δύο ημέρες. Μάλιστα, όταν οι Σπαρτιάτες απάντησαν ότι για θρησκευτικούς λόγους δεν μπορούσαν να στείλουν άμεσα βοήθεια, γύρισε πίσω στην Αθήνα για να πολεμήσει στον Μαραθώνα. Αντίθετα με την ιστορία του οπλιτοδρόμου, το επεισόδιο αυτό πρέπει να είναι αληθινό. Όχι μόνο επειδή το αναφέρει ο Ηρόδοτος, αλλά και γιατί ο πρωταγωνιστής του ήταν ημεροδρόμος, δηλαδή επαγγελματίας δρομέας μεγάλων αποστάσεων.

Σήμερα, αθλητές από όλο τον κόσμο έρχονται στην Ελλάδα κάθε Σεπτέμβριο για να διανύσουν την απόσταση Αθήνα-Σπάρτη, συμμετέχοντας στο Σπάρταθλον που διοργανώνεται σε ανάμνηση της πορείας του Φειδιππίδη.

Το τρόπαιο της νίκης των Αθηναίων

Μερικά χρόνια μετά τη νίκη των Αθηναίων στήθηκε τρόπαιο στο πεδίο της μάχης, κοντά στο Μεγάλο Έλος. Το τρόπαιο ήταν ένας μεγάλος κίονας από λευκό μάρμαρο με ιωνικό κιονόκρανο, πάνω στο οποίο ήταν στημένο το άγαλμα μιας φτερωτής Νίκης.

Εικ. 9. Τα μόνα σωζόμενα μέρη του Τροπαίου των Αθηναίων. Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα.

Σχόλια

Θέρσιππος: θέρσος (θάρρος) + ίππος

Ευκλέας: ευ + κλέος (δόξα)

Φιλιππίδης: φιλώ (αγαπώ) + ίππος

επιτύμβια στήλη: στήλη, φτιαγμένη από μάρμαρο ή πέτρα, πάνω στον τάφο ενός νεκρού· συχνά είχε ανάγλυφες παραστάσεις σχετικές με τον νεκρό και αποχαιρετιστήρια ποιήματα (επιγράμματα).

Θέματα για συζήτηση

- Ο οπλιτοδρόμος στην επιτύμβια στήλη παρουσιάζεται εντελώς γυμνός, χωρίς την πολεμική του εξάρτηση. Οι καλλιτέχνες στην αρχαιότητα πολύ συχνά απεικόνιζαν γυμνούς τους πολεμιστές. Για ποιο λόγο νομίζετε ότι επέλεξαν να παραστήσουν χωρίς ρούχα τους πολεμιστές, ενώ στην πραγματικότητα πολεμούσαν με πλήρη εξάρτηση;

Η επόμενη μέρα

Οι απώλειες

Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι στη μάχη σκοτώθηκαν 192 Αθηναίοι και περίπου 6.400 Πέρσες. Πόσοι ήταν οι νεκροί Πλαταιείς, οι δούλοι, αλλά και οι τραυματίες που υπέκυψαν αργότερα στα τραύματά τους δεν γνωρίζουμε.

Εικ. 10. Γλυπτό από το ανατολικό αέτωμα του ναού της Αφαίας στην Αίγινα που παριστάνει έναν τραυματισμένο οπλίτη. Χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. Γλυπτοθήκη Μονάχου.

Τιμώντας τους νεκρούς

Οι Αθηναίοι, αφού μάζεψαν τα σώματα των νεκρών, τα παρέδωσαν στις οικογένειές τους. Η κάθε οικογένεια έκαψε τον νεκρό της και στη συνέχεια συγκέντρωσαν τα λείψανα και τις στάχτες και τα τοποθέτησαν σε έναν κυκλικό χώρο κοντά στο πεδίο της μάχης, τον οποίο είχαν προηγουμένως στρώσει με άμμο και πέτρες. Εκεί σκόρπισαν αγγεία ως προσφορές στους νεκρούς. Τα περισσότερα από αυτά τα **κτερίσματα** ήταν μικρής αξίας αγγεία, αγορασμένα από ντόπια εργαστήρια, κάποια όμως ήταν πολυτελή οικογενειακά κειμήλια. Οι τελετές έκλεισαν με τα **περίδειπνα** που προσέφεραν οι οικογένειες για να τιμήσουν τους νεκρούς τους.

Ο Τύμβος των Αθηναίων

Στη συνέχεια, όλος ο χώρος με τα λείψανα των νεκρών και τις προσφορές σκεπάστηκε με χώμα. Έτσι δημιουργήθηκε ένας μικρός λόφος και στην κορυφή του έστησαν οι Αθηναίοι δέκα μαρμάρινες στήλες με τα ονόματα των νεκρών ανά **φυλές**. Πρόκειται για τον περίφημο Τύμβο των Αθηναίων ή απλά Σωρό, όπως τον αποκαλούν οι κάτοικοι της περιοχής.

Ο «Τύμβος των Πλαταιέων»

Από τον Πausanias μαθαίνουμε ότι οι νεκροί Πλαταιείς τάφηκαν επίσης στην πεδιάδα του Μαραθώνα. Στην περιοχή του Βρανά, κοντά στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Μαραθώνα, βρέθηκε ένας τύμβος όπου είχαν ταφεί δέκα άνδρες και ένα αγόρι περίπου 10 ετών. Ο αρχαιολόγος που τον ανακάλυψε θεώρησε ότι αυτός είναι ο Τύμβος των Πλαταιέων και των δούλων που έλαβαν μέρος στη μάχη.

[...] Πάντα σ' αυτό (το Δημόσιο Σήμα) θάβουν τους νεκρούς των πολέμων, εκτός από αυτούς που έπεσαν στον Μαραθώνα. Αυτούς, επειδή θεωρήθηκε εξαιρετική η ανδρεία τους, τους έθαψαν στο πεδίο της μάχης.
Θουκυδίδης II 34, 5-6 (ελεύθερη απόδοση)

Εικ. 11. Ο Τύμβος των Αθηναίων, ύψους 9 μέτρων, στον Μαραθώνα. Υπολογίζεται ότι αρχικά ο τύμβος ήταν πολύ ψηλότερος από αυτόν που βλέπουμε σήμερα στο χώρο.

Οι νεκροί Πέρσες

Για τους αρχαίους Έλληνες ήταν αδιανόητο να αφήσουν άταφο έναν νεκρό, ακόμα και αν ήταν εχθρός. Επειδή όμως οι συνθήκες ήταν δύσκολες λόγω της ζέστης και του μεγάλου αριθμού των νεκρών, έθαψαν πρόχειρα τους Πέρσες, ρίχνοντάς τους ομαδικά σε μεγάλους λάκκους κοντά στο πεδίο της μάχης.

Σχόλια

κτερίσματα: αντικείμενα που τοποθετούσαν στον τάφο οι συγγενείς του νεκρού για να τον συντροφεύσουν στην άλλη ζωή.

περίδειπνον: το νεκρόδειπνο. Στον Μαραθώνα εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα των νεκρόδειπνων. Ανάμεσα στις στάχτες βρέθηκαν υπολείμματα τροφών, όπως κόκαλα πουλιών και ζώων αλλά και τσόφλια αυγών.

φυλές: σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη το 508/7 π.Χ., οι πολίτες της Αθήνας εντάχθηκαν σε δέκα φυλές που πήραν τα ονόματά τους από ήρωες της Αττικής.

Δημόσιο Σήμα: το νεκροταφείο των πεσόντων στην αρχαία Αθήνα ήταν τμήμα του νεκροταφείου του Κεραμεικού. Οι τάφοι βρίσκονταν δεξιά και αριστερά του Δρόμου, δηλαδή της οδού που ξεκινούσε από το Δίπυλο, την κεντρική πύλη του άστεως στον Κεραμεικό, και οδηγούσε στην Ακαδημία.

Θέματα για συζήτηση

- Για τους αρχαίους Έλληνες η απόδοση τιμών στους νεκρούς είχε πολύ μεγάλη σημασία. Για το λόγο αυτό πρόσφεραν περίδειπνα μετά την ταφή, επισκέπτονταν τους τάφους των συγγενών τους και τους στόλιζαν με λουλούδια, τους άφηναν προσφορές και οργάνωναν ετήσιες τελετές στη μνήμη τους. Γνωρίζετε αντίστοιχα σημερινά έθιμα;

Η μυθολογία της μάχης

Μυθικοί ήρωες βοηθούν τους Αθηναίους...

Σύμφωνα με την παράδοση, στη μάχη του Μαραθώνα συμμετείχαν και κάποιοι μυθικοί ήρωες. Ο Πausanίας αναφέρει αυτούς που απεικονίζονταν στον πίνακα της Ποικίλης Στοάς: τον Ηρακλή, τον ήρωα Μαραθώνα, από τον οποίο είχε πάρει το όνομά της η περιοχή, και τον Θησέα, που εικονιζόταν να αναδύεται ξαφνικά μέσα από τη γη.

Εικ. 12. Η πάλη του Θησέα με τον ταύρο του Μαραθώνα. Ανάγλυφη μετόπη της πρόσοψης του Θησαυρού των Αθηναίων στους Δελφούς. Χρονολογείται αμέσως μετά το 490 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών.

Ο Θησέας και ο ταύρος του Μαραθώνα

Δεν ήταν αυτή η πρώτη φορά που ο Θησέας «εμφανίστηκε» στον Μαραθώνα για να σώσει τους συμπολίτες του. Σύμφωνα με την παράδοση, την εποχή που είχε πρωτοέρθει στην Αθήνα, ανέλαβε να εξοντώσει ένα φοβερό τέρας, έναν άγριο ταύρο που έβγαζε φωτιές από τα ρουθούνια του και κατέστρεφε τις καλλιέργειες στην πεδιάδα του Μαραθώνα. Ο Θησέας κατάφερε να τον πιάσει και τον θυσίασε στον **Δελφίνιο** Απόλλωνα.

Μετά από χρόνια οι Αθηναίοι άρχισαν να τιμούν τον Θησέα σαν ήρωα και για άλλους λόγους. Επειδή νόμιζαν ότι, όταν πολεμούσαν τους Πέρσες στον Μαραθώνα, είδαν καθαρά πολλοί το φάντασμά του να τους οδηγεί, ένοπλο κατά των βαρβάρων. **Πλούταρχος, Θησεύς 35,5** (ελεύθερη απόδοση)

Εικ. 13. Μελανόμορφη λήκυθος από τον Τύμβο των Αθηναίων με παράσταση πάλης του Θησέα με τον Μινώταυρο. Χρονολογείται γύρω στο 490 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα.

Ο Ηρακλής, πρόμαχος των Αθηναίων

Εικ. 14. Μελανόμορφη λήκυθος από τον Τύμβο των Αθηναίων. Στην παράσταση ο Ηρακλής με υψωμένο το ρόπαλο σκοτώνει το λιοντάρι της Νεμέας με τη βοήθεια της Αθηνάς και του Ερμή. Χρονολογείται γύρω στο 490 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα.

Εικ. 15. Χάλκινος λέβητας με την επιγραφή *Οι Αθηναίοι το προσφέρουν ως βραβείο στους αγώνες προς τιμή των πεσόντων στον πόλεμο*. Έπαθλο που δόθηκε σε αθλητή, μαραθωνομάχο ίσως, κατά τους πρώτους επιτάφιους αγώνες των Ηρακλείων. Μετά το θάνατό του, αποτέλεσε την **τεφροδόχο** του αθλητή, ο οποίος θέλησε να θαφτεί κοντά στους συντρόφους του. Βρέθηκε κοντά στον Τύμβο των Αθηναίων. Χρονολογείται γύρω στο 480 π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου.

Σχόλια

Δελφίνιος: επίθετο του θεού Απόλλωνα ως προστάτη των ταξιδιών.

λήκυθος: αγγείο μέσα στο οποίο συνήθως έβαζαν αρωματικό λάδι. Συχνά χρησιμοποιούνταν ως κτέρισμα.

λέβητας: μεγάλο χάλκινο ή πήλινο ημισφαιρικό αγγείο. Οι χάλκινοι λέβητες ήταν ακριβά αγγεία που προσφέρονταν ως έπαθλα σε αγώνες ή ως αφιερώματα στα ιερά. Συχνά χρησιμοποιούνταν και ως τεφροδόχοι.

τεφροδόχος: αγγείο στο οποίο τοποθετούσαν την τέφρα (στάχτη) των νεκρών.

Θέματα για συζήτηση

- Σύμφωνα με μια άποψη, ο μυθικός ταύρος του Μαραθώνα συμβόλιζε τον ποταμό Χάραδρο που με τα ορμητικά νερά του πλημμύριζε τις καλλιέργειες στον κάμπο του Μαραθώνα. Γνωρίζετε άλλα αρχαία ποτάμια της Αττικής; Κάποια από αυτά κυλούσαν κάποτε στη γη του λεκανοπεδίου αλλά σήμερα δεν είναι ορατά, σε μεγάλο τμήμα τους τουλάχιστον, αφού έχουν καλυφθεί από τη σύγχρονη πόλη.

Τιμώντας τους θεούς

Οι Αθηναίοι μετά τη νίκη τους θέλησαν να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους στους θεούς των οποίων η βοήθεια «αποδείχτηκε» πολύτιμη στη μάχη.

Τιμές στην Άρτεμη

Ο αρχαίος ιστορικός **Ξενοφών** αναφέρει το τάμα που έκαναν οι Αθηναίοι στην Άρτεμη Αγροτέρα. Υποσχέθηκαν στη θεά ότι, αν νικούσαν τους Πέρσες, θα θυσιάζαν προς τιμή της κάθε χρόνο τόσα κατσίκια όσοι θα ήταν οι σκοτωμένοι εχθροί. Επειδή όμως ήταν αδύνατον να θυσιάζουν οι Αθηναίοι τόσα πολλά κατσίκια, επέλεξαν να της προσφέρουν συμβολικά μόνο 500 ζώα κάθε χρόνο. Σύμφωνα με μια άποψη, για τον ίδιο λόγο, δηλαδή για να τιμήσουν τη θεά, οι Αθηναίοι πρόσθεσαν στα νομίσματα που έκοψαν μετά τη μάχη την ημισέληνο, το σύμβολο της Άρτεμης.

Εικ. 16. Ασπμένιο τετράδραχμο από την Αθήνα. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται το κεφάλι της Αθηνάς. Στον οπισθότυπο, η γλαύκα, το ιερό πουλί της θεάς, και η επιγραφή ΑΘΕ, συντομογραφία της λέξης ΑΘΕΝΑΙΩΝ (=Αθηναίων). Η κοπή χρονολογείται πριν τη μάχη του Μαραθώνα. 520/510-480 π.Χ. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Εικ. 17. Ασπμένιο τετράδραχμο από την Αθήνα. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται το κεφάλι της Αθηνάς στεφανωμένο με κλαδί ελιάς. Στον οπισθότυπο απεικονίζονται η γλαύκα, ένα κλαδί ελιάς, η ημισέληνος και η επιγραφή ΑΘΕ. Η κοπή χρονολογείται μετά τη μάχη του Μαραθώνα. 479-404 π.Χ. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Εικ. 18. Λήκυθος με παράσταση της θεάς Άρτεμης. Η προστάτιδα του κυνηγιού απεικονίζεται να κρατάει με το αριστερό της χέρι τόξο, ενώ με το άλλο ετοιμάζεται να τραβήξει ένα βέλος από τη φαρέτρα που κουβαλάει στην πλάτη της. Κοντά της τρέχει μια ελαφίνα. Χρονολογείται στο 460-450 π.Χ. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Τιμές στον Πάνα

Μετά τη μάχη, οι Αθηναίοι άρχισαν να λατρεύουν ιδιαίτερα και έναν άλλο θεό, τον τραγοπόδαρο Πάνα, προστάτη των βοσκών. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο Φιλιππίδης, ο ημεροδρόμος που έστειλαν οι Αθηναίοι στους Σπαρτιάτες, συνάντησε τον Πάνα στα βουνά της Αρκαδίας. Ο θεός ζήτησε από τον ημεροδρόμο να ρωτήσει τους Αθηναίους γιατί δεν τον τιμούσαν όπως θα όφειλαν, ενώ εκείνος τους είχε βοηθήσει πολλές φορές στο παρελθόν και θα έκανε το ίδιο και στο μέλλον. Πράγματι, όπως αφηγούνταν οι Αθηναίοι, ο θεός με τις κραυγές του έσπειρε **πανικό** στις τάξεις του εχθρού και σκόρπισε τις στρατιές των Περσών. Οι Αθηναίοι, για να τον τιμήσουν, του ίδρυσαν ένα ιερό σε σπηλιά κάτω από την Ακρόπολη. Σπήλαιο αφιερωμένο στον Πάνα υπάρχει επίσης και στον Μαραθώνα, βορειοδυτικά του σημερινού οικισμού.

Εικ. 19. Ο Πάνας προσπαθεί να αγκαλιάσει την Αφροδίτη, ενώ εκείνη σπκώνει το σανδάλι της για να τον φοβερήσει. Μαζί τους απεικονίζεται και ο Έρωτας. Το σύμπλεγμα χρονολογείται γύρω στο 100 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Εμένα, τον τραγοπόδαρο Πάνα, τον Αρκάδα, τον εχθρό των Μήδων, τον σύμμαχο των Αθηναίων, έστησε ο Μιλτιάδης.

Επίγραμμα του Σιμωνίδη του Κείου (556-468 π.Χ.) χαραγμένο πάνω σε άγαλμα του Πανός, αφιέρωμα του στρατηγού Μιλτιάδη.

Σχόλια

Ξενοφών: ιστορικός και φιλόσοφος της αρχαιότητας. Έζησε από το 427 π.Χ. μέχρι το 355 π.Χ.

πανικός: για τους αρχαίους Έλληνες, ο παράλογος φόβος που προκαλούσε ο θεός Πάνας.

Θέματα για συζήτηση

- Παρατηρήστε τα δύο αθηναϊκά νομίσματα. Ποιες διαφορές μπορείτε να εντοπίσετε στον εμπροσθότυπο και στον οπισθότυπο;
- Οι Αθηναίοι ονόμαζαν τις αττικές δραχμές γλαύκες. Για ποιο λόγο;

Ο απόνηχος της μάχης

Η Αθήνα μετά τη μάχη του Μαραθώνα

Όπως ήταν αναμενόμενο, η νίκη γέμισε αυτοπεποίθηση και υπερηφάνεια τους Αθηναίους, ενώ απέδειξε στους υπόλοιπους Έλληνες ότι ο περσικός στρατός δεν ήταν αήττητος. Σε πολιτικό επίπεδο, η Αθήνα εκμεταλλεύτηκε τη νίκη για να ισχυροποιήσει τη θέση της απέναντι στις άλλες πόλεις, με αποτέλεσμα να αναδειχθεί σε κυρίαρχη δύναμη μέσα στον ελληνικό κόσμο. Η ίδια η μάχη, οι πρωταγωνιστές της και τα γεγονότα γύρω από αυτήν με τον καιρό πήραν επικές διαστάσεις, επενδύθηκαν με μύθους και παραδόσεις και αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τους καλλιτέχνες.

Προσφορές στο Θησαυρό των Αθηναίων στους Δελφούς

Το ιερό των Δελφών υπήρξε χώρος πανελλήνιας προβολής της αθηναϊκής νίκης. Οι Αθηναίοι αφιέρωσαν μέρος των λαφύρων στο δελφικό ιερό τοποθετώντας τα σε περίοπτη θέση, σε μια εξέδρα στη νότια πλευρά του **Θησαυρού** τους. Ο Θησαυρός των Αθηναίων ήταν ένα κομψό κτίριο δωρικού ρυθμού που χτίστηκε λίγο πριν ή αμέσως μετά τη νίκη των Αθηναίων στον Μαραθώνα. Τα γλυπτά στις μετόπες της πρόσοψης απεικόνιζαν σκηνές **Αμαζονομαχίας**, η οποία συμβόλιζε τον αγώνα των Ελλήνων κατά των **βαρβάρων**.

Εικ. 20. Νίκη που λύνει το σανδάλι της. Ανάγλυφη πλάκα από το **θωράκιο** του ναού της Αθηνάς-Νίκης. 410 π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης. Μετά τους ελληνοπερσικούς πολέμους, οι γυναικείες φτερωτές μορφές που προσωποποιούσαν τη Νίκη έγιναν αγαπητό θέμα για τους καλλιτέχνες.

Εικ. 21. Ο Θησαυρός των Αθηναίων στους Δελφούς, όπως σώζεται σήμερα.

(22)

(23)

Εικ. 22, 23. Τα δύο κράνη που αφιέρωσαν στο ναό του Δία στην Ολυμπία οι νικητές Αθηναίοι μετά τη μάχη του Μαραθώνα. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας.

«ΔΙΙ ΑΘΕΝΑΙΟΙ ΜΕΔΟΝ ΛΑΒΟΝΤΕΣ»

Στο μεγάλο ιερό του Δία στην Ολυμπία βρέθηκαν δύο χάλκινα κράνη, αφιερώματα των Αθηναίων μετά τη μάχη του Μαραθώνα. Το ένα είναι ελληνικό (22) και από την επιγραφή που υπάρχει επάνω «ΜΙΛΤΙΑΔΕΣ ΑΝΕ[Θ]ΕΚΕΝ [Τ]ΟΙ ΔΙ» διαπιστώνουμε ότι ο ίδιος ο στρατηγός Μιλτιάδης το αφιέρωσε στον Δία. Το άλλο κράνος (23) είναι **ασσυριακού** τύπου και προερχόταν, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, από τα λάφυρα των ηττημένων Περσών. Έχει κωνικό σχήμα και φέρει την επιγραφή «ΔΙΙ ΑΘΕΝΑΙΟΙ ΜΕΔΟΝ ΛΑΒΟΝΤΕΣ», δηλαδή «Οι Αθηναίοι (αφιέρωσαν) στον Δία (το κράνος) που πήραν από τους Μήδους».

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

Πολεμώντας υπέρ των Ελλήνων στον Μαραθώνα, οι Αθηναίοι κατέστρεψαν τη δύναμη των χρυσοντυμένων Περσών.

(ελεύθερη απόδοση του επιγράμματος του **Σιμωνίδη** για τη νίκη της Αθήνας στον Μαραθώνα)

Σχόλια

Θωράκιο: προστατευτικό στηθαίο. Ο ναός της Αθηνάς-Νίκης κτίστηκε πάνω σε έναν ψηλό πύργο, στην άκρη του οποίου τοποθετήθηκε θωράκιο ύψους 1 μέτρου για την προστασία των επισκεπτών. Το θωράκιο διακοσμήθηκε εξωτερικά με ανάγλυφα.

Θησαυρός: μικρό οικοδόμημα σε σχήμα ναού. Τέτοια οικοδομήματα ανήγειραν οι αρχαίοι Έλληνες στα μεγάλα πανελλήνια ιερά για τη φύλαξη αφιερωμάτων και άλλων πολύτιμων αντικειμένων.

Αμαζονομαχία: μάχη μεταξύ Ελλήνων και Αμαζόνων, αγαπημένο θέμα στην αρχαία τέχνη. Οι Αμαζόνες ήταν, σύμφωνα με το μύθο, ένα έθνος φιλοπόλεμων γυναικών, πολύ καλές τοξότριες και ιππείς. Πατρίδα τους θεωρούνταν η Θेमίσκυρα του Εύξεινου Πόντου, στην ανατολική Μικρά Ασία.

βάρβαρος: η λέξη στα αρχαία ελληνικά δεν είχε την αρνητική χροιά που έχει σήμερα, απλώς σήμαινε τον ξένο, αυτόν που δεν μιλούσε την ελληνική γλώσσα.

Ασσύριοι: αρχαίος λαός στην περιοχή της Μεσοποταμίας. Το κράτος τους γνώρισε μεγάλη ακμή από τον 9ο μέχρι τον 7ο αιώνα π.Χ.

Θέματα για συζήτηση

- Στην αρχαιότητα τα αντικείμενα που προσφέρονταν στους θεούς ονομάζονταν αναθήματα. Πώς ονομάζονται σήμερα οι προσφορές στις χριστιανικές εκκλησίες και τι είδους είναι αυτές;
- Η Αμαζονομαχία ως θέμα στην ελληνική τέχνη ήταν πολύ διαδεδομένη. Γνωρίζοντας ότι οι αρχαίοι Έλληνες τοποθετούσαν την πατρίδα των Αμαζόνων στην ανατολική Μικρά Ασία, μπορείτε να αντιληφθείτε το λόγο για τον οποίο η Αμαζονομαχία συμβόλιζε τους αγώνες τους κατά των Περσών;

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο

Τα περισσότερα από τα ευρήματα των ανασκαφών του Μαραθώνα εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα, που βρίσκεται στη θέση Βρανά. Το Μουσείο εγκαινιάστηκε το 1975, ενώ ανακαινίστηκε το 2004.

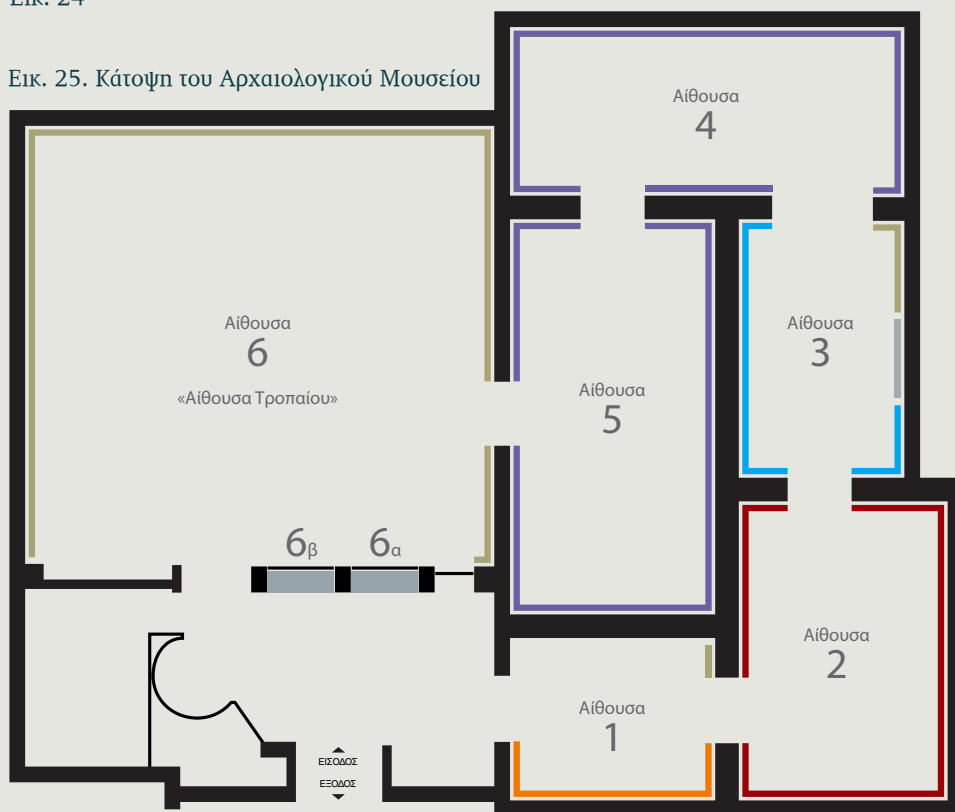
Το Μουσείο χωρίζεται σε 6 αίθουσες.

Τα εκθέματα της μάχης του Μαραθώνα εκτίθενται στην «Αίθουσα του Τροπαίου», που ονομάζεται έτσι από το κεντρικό έκθεμα, το Τρόπαιο που έστησαν οι Αθηναίοι στον κάμπο μετά τη νίκη τους.

Εικ. 24

Εικ. 25. Κάτοψη του Αρχαιολογικού Μουσείου

Αίθουσα 1:

Ευρήματα από το Σπήλαιο Πανός

Αίθουσα 2:

Ευρήματα της Εποχής του Χαλκού

Αίθουσα 3:

Ευρήματα Γεωμετρικών, Αρχαϊκών και Κλασικών Χρόνων

Αίθουσα 4:

Ευρήματα Ρωμαϊκών Χρόνων

Αίθουσα 5:

Ευρήματα από το Ιερό των Αιγυπτίων Θεών

Αίθουσα 6

(«Αίθουσα Τροπαίου»): Ευρήματα των Ύστερων Κλασικών Χρόνων και των Τύμβων των Αθηναίων (6 α) και των «Πλαταιέων» (6 β)

Εποχή του Χαλκού
3200 π.Χ.-1100 π.Χ.

Αρχαϊκή Εποχή
700 π.Χ.-480 π.Χ.

Ελληνιστική Εποχή
323 π.Χ.-31 π.Χ.

Νεολιθική Εποχή
7000 π.Χ.-3200 π.Χ.

Γεωμετρική Εποχή
1100 π.Χ.-700 π.Χ.

Κλασική Εποχή
480 π.Χ.-323 π.Χ.

Ρωμαϊκή Εποχή
31 π.Χ.-324 μ.Χ.

Μαραθώνα

Προθήκη Τύμβου Αθηναίων (6α)

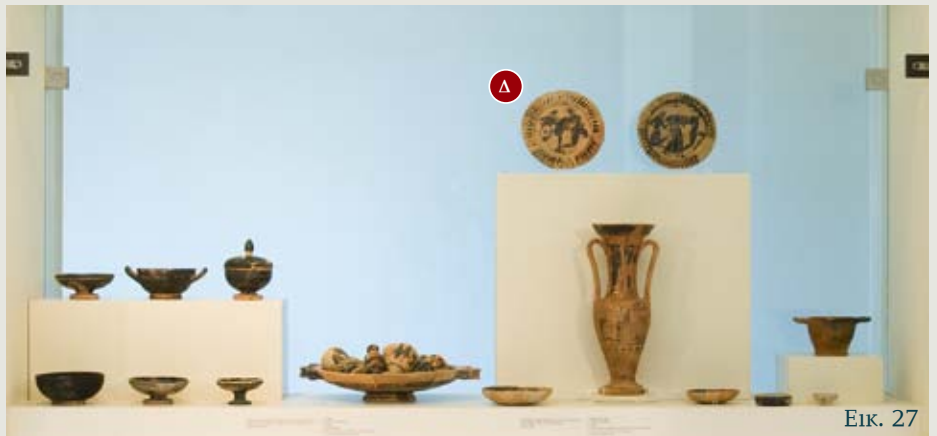
Σε μια προθήκη της Αίθουσας του Τροπαίου εκτίθενται αγγεία, τα οποία προέρχονται από την ανασκαφή του Τύμβου των Αθηναίων που έγινε το 1890. Πρόκειται για κτερίσματα, δηλαδή προσφορές που έκαναν οι συγγενείς των νεκρών πολεμιστών για να τους συντροφεύουν στον άλλο κόσμο, και αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν στα νεκρικά δείπνα.

Εικ. 26

Προθήκη του «Τύμβου των Πλαταιέων» (6β)

Δεξιά από την προθήκη του Τύμβου των Αθηναίων, σε άλλη προθήκη εκτίθενται αγγεία που βρέθηκαν σε έναν τύμβο με ταφές και καύσεις, ο οποίος βρίσκεται πολύ κοντά στο Μουσείο και μπορείτε να επισκεφθείτε. Ο Σπ. Μαρινάτος που τον ανέσκαψε θεώρησε ότι αυτός ήταν ο τύμβος των Πλαταιέων που αναφέρει ο Πausanias. Ωστόσο, υπάρχουν ακόμη πολλές αμφιβολίες για το αν πράγματι σε αυτόν τον τύμβο τάφηκαν οι νεκροί Πλαταιείς.

Εικ. 27

Στις δυο προθήκες υπάρχουν αγγεία με διαφορετικό σχήμα:

Θέματα για συζήτηση

• Μπορείτε να ονομάσετε τα αγγεία των προθηκών με βάση το παραπάνω υπόμνημα;

Σχόλια

φιάλη: μικρό ρηχό αγγείο χωρίς λαβές. Το χρησιμοποιούσαν για σπονδές.

λουτροφόρος: ψηλό κλειστό αγγείο με μακρύ λαιμό. Τη χρησιμοποιούσαν για μεταφέρουν το νερό του γαμήλιου λουτρού αλλά και ως σήμα σε τάφους νέων που πέθαναν πριν προλάβουν να παντρευτούν.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο

Α. Υδρία (Αριθ. Κ762α. Γύρω στο 500 π.Χ.)

Μεγάλο αγγείο με το οποίο μετέφεραν νερό.

Βρέθηκε ανάμεσα στα υπολείμματα των νεκρόδειπνων του τύμβου. Είχε χρησιμοποιηθεί από τους συγγενείς στο αποχαιρετιστήριο δείπνο και στη συνέχεια προσφέρθηκε στον νεκρό. Είναι παλαιότερο από τη μάχη του Μαραθώνα. Δεν είχε αγοραστεί από κάποιο τοπικό εργαστήριο κεραμικής για την τελετή, όπως τα περισσότερα άλλα αγγεία του τύμβου, αλλά ανήκε στην οικογένεια του νεκρού.

Εικ. 28

- 1 Στο κέντρο της παράστασης, απεικονίζεται ένας θεός να κρατάει στο δεξί του χέρι μεγάλο κλαδί κισσού.
- 2 Στο αριστερό χέρι, κρατάει έναν **κάνθαρο**.
- 3 Ένας **Σάτυρος** που σπκώνει μια **Μαινάδα** στις πλάτες του συνοδεύουν τον θεό.

Ποιος είναι ο θεός στο κέντρο της παράστασης και τι συμβολίζουν αυτά που κρατάει στα χέρια του;

Σχόλια

κάνθαρος: αγγείο με το οποίο έπιναν κρασί οι αρχαίοι Έλληνες. Ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα αγγεία που προορίζονταν για κατανάλωση κρασιού από τις μεγάλες κάθετες λαβές.

Σάτυροι: μυθικά όντα, «δαίμονες» της ελληνικής μυθολογίας, πνεύματα των βουνών και των δασών, σύντροφοι του θεού Διονύσου, συμβόλιζαν τη γονιμότητα της Φύσης. Τους απεικόνιζαν άσχημους, φαλακρούς, με μυτερά αυτιά, με πόδια και ουρά τράγου.

Μαινάδες: σύμφωνα με τη μυθολογία, ήταν συντρόφισσες και συνοδοί του θεού Διονύσου.

Μαραθώνα

Β. Πυξίδα (Αριθ. Κ764α. Γύρω στο 530-520 π.Χ.)

Μικρό σκεύος με κάλυμμα για τη φύλαξη καλλυντικών, κοσμημάτων και προσωπικών αντικειμένων.

Εικ. 29

Πρόκειται για τριποδική πυξίδα, σε κάθε ένα από τα πόδια της οποίας απεικονίζεται μία μελανόμορφη μυθολογική παράσταση (εικ. 29 και 30). Κατασκευάστηκε 40 χρόνια πριν τη μάχη του Μαραθώνα. Συνεπώς πιστεύεται ότι αποτελούσε **κειμήλιο** των συγγενών που θέλησαν έτσι να τιμήσουν τον νεκρό τους με ένα οικείο και συνάμα σημαντικό για την οικογένειά τους αντικείμενο.

Εικ. 30

Γνωρίζετε αντικείμενα, σκεύη, κοσμήματα, φωτογραφίες του δικού σας σπιτιού που διηγούνται οικογενειακές σας ιστορίες;

Σχόλια

οικογενειακά κειμήλια: είναι αντικείμενα κοινωνικού κύρους, δηλαδή έχουν αξία είτε γιατί είναι πολύτιμα, οπότε δηλώνουν ότι η οικογένεια υπήρξε από παλιά εύπορη, είτε γιατί διηγούνται μια ιστορία για την οποία περηφανεύονται οι συγγενείς. Δηλώνουν για παράδειγμα μια κοινωνική διάκριση –στρατιωτική, αθλητική ή καλλιτεχνική– ή ακόμη πρόκειται για αντικείμενα καθημερινής ζωής που κατείχε ένας σπουδαίος ή περιώνυμος πρόγονος.

Το συγκεκριμένο ανάθημα θα μπορούσε απλώς να ήταν ένα παλιό και αγαπημένο αντικείμενο του σπιτιού, που οι συγγενείς θέλησαν να το προσφέρουν στον ήρωα της οικογένειάς τους για να τον συνοδεύσει στον άλλο κόσμο.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο

Γ. Λήκυθος (Αριθ. Κ750. Αρχές του 5ου αιώνα π.Χ.)

Αγγείο μέσα στο οποίο συνήθως τοποθετούσαν αρωματικό λάδι.
Συχνά χρησιμοποιούνταν ως κτέρισμα στους τάφους.

Μικρή μελανόμορφη λήκυθος, ένα από τα αγγεία που είχαν προσφερθεί στους νεκρούς Αθηναίους οπλίτες. Προέρχεται από τοπικό εργαστήριο κεραμικής.

Εικ. 31

- 1 Στο κέντρο της παράστασης, μια γυναικεία μορφή με περικεφαλαία πολεμά με έναν Γίγαντα.
- 2 Η αριστερή έφιππη μορφή, πιθανώς Αμαζόνα, φοράει περικεφαλαία και **ιμάτιο**.
- 3 Η δεξιά έφιππη μορφή γυναίκας φοράει **πέτασο** και ιμάτιο.

Ποια θεά θα μπορούσε να εικονίζεται στο κέντρο της παράστασης;

Σχόλια

ιμάτιο: το πανωφόρι. Ένα μεγάλο κομμάτι ύφασμα το οποίο φορούσαν πάνω από τα ρούχα τους τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες.

πέτασος: πλατύγυρο καπέλο.

Μαραθώνα

Εικ. 32

Δ. Πινάκιο (Αριθ. Κ156. Γύρω στο 520 π.Χ.)

Ανοιχτό ρηχό αγγείο που μοιάζει με σημερινό πιάτο. Πολλές φορές τα πινάκια ήταν διακοσμημένα και τα χρησιμοποιούσαν για να στολίζουν τους τοίχους. Συχνά τα προσέφεραν σε ιερά.

Μελανόμορφο πινάκιο με δύο οπές ανάρτησης στο πάνω μέρος.

- 1 Ένας οπλίτης καταδιώκει έναν άλλο.
- 2 Οι δύο οπλίτες φορούν περικεφαλαία, ιμάτιο και κοντό χιτώνα.
- 3 Ο οπλίτης στα δεξιά στρέφεται πίσω να κοιτάξει τον διώκτη του. Κρατάει ασπίδα.
- 4 Στο χείλος του πινακίου υπάρχει ζωγραφισμένο στεφάνι από μπουμπούκια και άνθη λωτού.
- 5 Στο επάνω μέρος του αγγείου υπάρχουν δύο τρύπες ώστε να μπορεί να κρεμαστεί.

Παρατηρήστε την εξάρτηση των δύο οπλιτών. Θα μπορούσε η σκηνή να απεικονίζει στιγμιότυπο πολεμικής σύγκρουσης μεταξύ Πέρση και Έλληνα οπλίτη;

Σχόλια

λωτός: υδρόβιο φυτό που ανήκει στην οικογένεια των Νυμφαιδών. Είναι επίσης γνωστό με το κοινό όνομα νούφαρο. Με το ίδιο όνομα υπάρχει δέντρο που ανήκει στην οικογένεια των Εβενιδών και παράγει σαρκώδεις και χυμώδεις καρπούς.

Η περιήγηση συνεχίζεται...

Για να συνεχίσετε την περιήγησή σας μετά το Αρχαιολογικό Μουσείο μπορείτε να επισκεφτείτε:

χώρους σχετικούς με τη μάχη του 490 π.Χ.:

- τον Τύμβο των Αθηναίων,
- την περιοχή της εκκλησίας της Παναγίας Μεσοσπορίτισσας, όπου έχει στηθεί αντίγραφο του Τροπαίου,
- τον «Τύμβο των Πλαταιέων» κοντά στο Αρχαιολογικό Μουσείο.

άλλους αρχαιολογικούς χώρους:

- τους στεγασμένους μεσοελλαδικούς τύμβους δίπλα στο Αρχαιολογικό Μουσείο,
- το στεγασμένο πρωτοελλαδικό νεκροταφείο στην περιοχή Τσέπι,
- το ιερό των Αιγυπτίων θεών και το βαλανείο των ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή Μικρό Έλος.

και άλλους χώρους:

- το προστατευόμενο, εξαιρετικού φυσικού κάλλους Εθνικό Πάρκο Σχινιά (Μεγάλο Έλος), με τον υδροβιότοπο, το πευκοδάσος και την αμμόδη παραλία,
- το Μουσείο του Μαραθωνίου Δρόμου, στο σύγχρονο χωριό του Μαραθώνα.

Προέλευση εικόνων

- εικ. 1: *Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σελ. 23.*
- εικ. 2: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 104.*
- εικ. 3: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τόμος Β, σελ. 282.*
- εικ. 4: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 109.*
- εικ. 5: *Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών.*
- εικ. 6: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 114-115.*
- εικ. 7: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 116.*
- εικ. 8: *Πετράκος Β., Ο Μαραθών. Αρχαιολογικός Οδηγός, σελ. 29.*
- εικ. 9: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 154.*
- εικ. 10: *Ελληνική Τέχνη, Αρχαία Γλυπτά, σελ. 87.*
- εικ. 11: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 118-119.*
- εικ. 12: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 152.*
- εικ. 13: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 136.*
- εικ. 14: *Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα-Β' Ε.Π.Κ.Α.*
- εικ. 15: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 157.*
- εικ. 16: *Νομίσματα και Νομισματική, ΥΠ.ΠΟ.-Νομισματικό Μουσείο, σελ. 105.*
- εικ. 17: *Νομίσματα και Νομισματική, ΥΠ.ΠΟ.-Νομισματικό Μουσείο, σελ. 107.*
- εικ. 18: *Καλτσάς Ν. – Shapiro A. (επιμ.), Γυναικών λαιτρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα, σελ. 92.*
- εικ. 19: *Ελληνική Μυθολογία, τόμος 2, σελ. 241.*
- εικ. 20: *Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σελ. 87.*
- εικ. 21: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 148-149.*
- εικ. 22: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 146.*
- εικ. 23: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 147.*
- εικ. 24: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 23.*
- εικ. 25-27: *Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα-Β' Ε.Π.Κ.Α.*
- εικ. 28: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 129-131.*
- εικ. 29: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 125.*
- εικ. 30: *Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα-Β' Ε.Π.Κ.Α.*
- εικ. 31: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 218.*
- εικ. 32: *Σταϊνχάουερ Γ., Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο, σελ. 141.*
- σελ. 6-7: *Η πεδιάδα του Μαραθώνα, γενική άποψη από τα δυτικά. Προσωπικό αρχείο Ι. Κλεφτάκη, αρχιφύλακα Αρχαιολογικού Μουσείου Μαραθώνα.*

Βιβλιογραφία

- Αρχαία Αγορά της Αθήνας-Άρειος Πάγος, Ένωση Φίλων Ακροπόλεως, Αθήνα 2004.
- Athens-Sparta, Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation, New York 2006, σελ. 181-225.
- Βαλαβάνης Π., *Corpus Vasorum Antiquorum, Ελλάς: Μουσείο Μαραθώνος / Greece: Marathon Museum*, τόμος 7, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2001.
- Βόρεια, Ανατολική και Δυτική Κλιτύς Ακροπόλεως, Ένωση Φίλων Ακροπόλεως, Αθήνα 2004.
- Boardman J., Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1994.
- Callipolitis-Feythmans D., «Les plats attiques du tumulus des Platéens à Marathon», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*, 1971, σελ. 99 κ.εξ.
- Garland R., *Οι αρχαίοι Έλληνες. Η καθημερινή τους ζωή*, Βασδέκης, Αθήνα 2001, σελ. 220-229.
- Γιαλούρης Ν., *Ελληνική Τέχνη, Αρχαία Γλυπτά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995.
- Κακριδής Ι.Θ. (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία, Οι Θεοί*, τόμος 2, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σελ. 240-243.
- Κακριδής Ι.Θ. (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία, Οι Ηρωες*, τόμος 3, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σελ. 46.
- Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2010.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Β, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1971, σελ. 280-308.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Γ2, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972, σελ. 192-224.
- Καλτσάς Ν. – Shapiro A. (επιμ.), *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα*, Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης, Νέα Υόρκη 2009, σελ. 31-37, 79-87, 267-275.
- Καρουζου S., *Corpus Vasorum Antiquorum, Grèce: Athènes – Musée National*, vol. 1, Paris 1954, πίν. 10-14.
- Κολώνια Ρ., *Το αρχαιολογικό μουσείο Δελφών*, Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Αθήνα 2006.
- Κουμανούδης Στ., «Μαραθώνι», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*, 1978, σελ. 237-243.
- Μαρινάτος Σπ., «Ανασκαφή Μαραθώνος», *Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1970, σελ. 11-13.
- Μαρινάτος Σπ., «Ανασκαφαί Μαραθώνος», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1970, σελ. 20-28, πίν. 26-39.
- Meletzis Sp. – Papadakis H., *Delphi. Heiliger und Museum*, Art Editions Meletzis & Papadakis, Athen-Verlag Schnell & Steiner, München-Zürich 1990.
- Μερκούρης Σπ. (επιμ.), *Δημοκρατία και η μάχη του Μαραθώνα*, Ζάππειον Μέγαρον, 23-31 Οκτωβρίου 2010, Καπόν, Αθήνα 2010.
- Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, Αρχαία Τέχνη*, Ίδρυμα Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, Αθήνα 2006.
- Μπάνου Ελ. – Οικονομάκου Μ., *Μαραθών. Σύντομος οδηγός*, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα 2008.
- Νομίσματα και Νομισματική*, ΥΠ.ΠΟ.-Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα 2001.
- Olmstead A.T., *Ιστορία της περσικής αυτοκρατορίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2002.
- Πετράκος Β., *Ο Μαραθών. Αρχαιολογικός οδηγός, Ο Μαραθών, Αρχαίοι Τόποι και Μνημεία της Ελλάδος*, αριθ. 146, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1995.
- Πίνη Ε., *Η μάχη του Μαραθώνα. 2.500 χρόνια από τη σύγκρουση δύο μεγάλων πολιτισμών*, Ερευνητές, Αθήνα 2010.
- Στάης Β., «Ανασκαφαί εν Αττική», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, 1890, σελ. 65-71, πίν. Δ.
- Στάης Β., «Ο τύμβος των Μαραθωνομάχων», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, 1890, σελ. 123-132.
- Σταϊνχάουερ Γ., *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, Παπαδήμα, Αθήνα 2001.
- Σταϊνχάουερ Γ., *Ο Μαραθών και το αρχαιολογικό μουσείο*, Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Αθήνα 2009.
- Τιβέριος Μ., *Ελληνική Τέχνη, Αρχαία Αγγεία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996.

Αρχαίες πηγές

- Αισχύλος, *Πέρσαι*, Oxford University Press 1972.
- Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 58, 1, Πάπυρος, Αθήνα 1938.
- Αριστοφάνης, *Σφήκες*, στ. 711, Oxford University Press 1907.
- Αριστοφάνης, *Ιππής*, στ. 1334, Oxford University Press 1907.
- Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 6, 102-117, Κάκτος, Αθήνα 1992, σελ. 140-159.
- Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7, 61, Κάκτος, Αθήνα 1992, σελ. 110-111.
- Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, II, 34, 5-6, Oxford University Press 1942.
- Ξενοφώντας, *Κύρου Ανάβασις Β*, 3, 2, 11-13, Oxford University Press 1904.
- Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, «Αττικά», επιμ. Ν. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994, σελ. 248-254, 419-425.
- Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, «Βοιωτικά» και «Φωκικά», επιμ. Ν. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994, σελ. 322-323.
- Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, τόμος 3, Θησεύς-Ρωμύλος, 14, Κάκτος, Αθήνα 1992, σελ. 51.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΟΥΣΕΙΩΝ, ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
Β' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ISBN: 978-960-214-939-3